

Samtale mellem Mads Bank, Dorthe Staunæs og Sverre Raffnsøe

Affirmativ kritik: Håb og begejstring, uhygge og vrede

Resumé

I denne rundbordssamtale, diskuterer vi forskellige former for kritik, historisk og aktuelt. Vi diskuterer, hvordan kritik er blevet noget uomgængeligt og allestedsnærværende, og hvilken problemer- og udfordringer det stiller til en kritisk praksis i dag. Vi skitserer to arketyperiske kritikformer, som vi benævner som negativ og affirmativ kritik. Den negative kritik kan karakteriseres ved at afsløre, afdække og kritisere det bestående. Denne kritikform er væsentlig og afgørende både i samfundet og akademisk praksis. Vi diskuterer, hvordan en sådan negativ kritik dog også har sine begrænsninger. I det den ikke altid bidrager til at skabe forandring, men tværtimod kan skabe håbløshed, frustration og apati. Vi argumenterer for, at vi må udvide vores kritiske praksis og supplere med mere affirmative former for kritik. Affektive kritikformer, virker ikke ved at skrælle noget af, men i højere grad ved at lægge til. Det handler om at multiplicere, potentialisere, udfolde det virtuelle og bekræfte noget, der endnu er i tilblivelse. På den måde producerer de forskellige kritikformer også affektive fænomener som håb, begejstring, uhygge og vrede, ligesom kritikken selv kan udspringe af disse. En grundpointe er, at disse kritikformer ikke er modsætninger, men supplerer hinanden og at vi med dem kan udvide

vores kritiske redskaber og måder at forstå og forandre verden på. Artiklen argumenterer ved at vise hvordan forskellige typer af kritik kan udfoldes i forhold til empiriske eksempler fra samfundsdebatter og forskningen, og diskuterer de forskellige opfattelser af kritik op mod centrale filosoffer, teoretikere og aktivister.

Nøgleord: Kritik, kritisere, negativ, affirmativ, affekt, vrede, responsabilitet, feminisme, kritiske race og kønsstudier.

Anledning til samtale og til kritik

Mads Bank (MB): Vi er her jo, fordi vi alle, men på forskellige måder arbejder med et begreb om affirmativ kritik. Vi har skrevet forskningsartikler, designet projekter, lavet undervisning, læringslaboratorier og lavet terapi ud fra en ide om affirmativ kritik. Som vel egentlig stammer fra Deleuze.

Dorthe Staunæs (DS): Kritik en masse. Blandt andet har Sverre og jeg sammen med en kernegruppe bestående af Maggie Maclure (2015), Nina Lykke (2017) og Brigitte Bargetz (2019)¹ kørt ph.d.-kurser om affirmativ kritik eller spekulativ kritik som nogle af vores me-

¹ Adjunkt Brigitte Bargetz, Kiel Universitet, professor emerita Nina Lykke, Linköping Universitet, og professor Maggie Maclure, Manchester Metropolitan.

dundervisere kalder det. Fire gange faktisk og med omkring 25 deltagere og 40-60 ansøgere hvert år. Og så har vi holdt nogle seminarer med kolleger fra ind- og udland om det at fremføre kritik hinsides det at kritisere.

Sverre Raffnsøe (SR): Den høje søgning og de ph.d.-studerendes engagement skyldes nok også, at kritik er en nærværende og uomgængelig del af en akademisk praksis i dag på tværs af hovedområder, samtidig med at det også er uafklaret for de studerende, hvad man egentlig kan forstå ved kritik, og hvordan man kan være kritisk på en produktiv måde.

DS: Ja, jeg tænker også engagementet hænger sammen med, at kritik-begrebet er i gang med at blive omkalfatret. Nogle taler om postkritik (Anker & Feltski 2017), andre om at det er tid for kritik, og at den kun kan begynde gennem selvkritik (Fassin & Harcourt 2019). Min Ph.d. skoleleder, sagde på et tidspunkt, at I har ramt en 'guldåre' ikke bare i universitetsøkonomisk forstand, men også i den forstand, at her var der faktisk noget som alle forskerstuderende på en eller anden måde roder med i deres projekter på tværs af discipliner, genstandsfelter, og paradigmer. Især i en aktuel tid med studenterbevægelser, der kritiserer magt, normer og ulighed på ny, og med uni-ledelser der nedsætter diversitetsudvalg og laver selvrefleksive rejser og normkritiske øvelser. Jeg tror måske, de ph.d.-studerende blev nysgerrige på overskriften: Hvordan kan 'affirmativ' og 'kritik' stå som et samlet begreb, og hvad betyder 'kritik hinsides det at kritisere'? Det sidste udtryk, er jo et udtryk, vi låner af Michel Foucault (1997) mens vi henter begrebet om affirmativ kritik hos Gilles Deleuze og andre. Lidt forenklet sagt handler det om at fremelske en diagnostisk impuls, at forstærke tendenser gennem sin læsning af verden/sit materiale og at anlægge en 'eksperimentel attitude' i analysen, så man nærmer sig det, der er, og det, der kunne have været, og det, der kan blive. Den eksperimentelle attitude kan jo så

gå igen i undervisning, terapi, udviklingsprojekter, forskningsspørgsmål og design.

MB: Ja, som jeg forstår det, er affirmativ et begreb, der tages op af Deleuze fra Frederich Nietzsche, som bruger det som modsvar til Hegels negative dialektik. I modsætning til den dialektiske udvikling gennem negativitet/kritik – eller kritik/tvivl som hos Descartes. Men før vi når til begrebsgymnastikken, så lad os lige starte blødt ud med et eksempel på affirmativ kritik.

Narrativ terapi som affirmativ kritik

MB: I psykologen og i psykiatrien har der nemlig længe været kritik af den klassiske terapeutiske metier tilbage fra Freuds divan. Den form, der lukker sig om 'individet' og 'det dyadiske' i et 'isoleret rum'. De tre figurer tages eksempelvis op i behandling og i psykiatri på forskellige måder. En af dem, der på interessante og inspirerende måder udfordrer de figurer, er Michael White, som læser psykologi og behandlingsarbejde igennem Foucault og begynder at spørge, hvordan kan vi tænke om behandling og subjektivitet på nye måder (White & Epston 1990)? Hvordan kan vi tænke kritisk udefra men også kritisk indefra, fx gennem psykologer som Jerome Bruner og Lev Vygotsky? Med den kundskabsambition får han øje på, at vi måske skal begynde at etablere fællesskaber omkring de problemstillinger, der viser sig i menneskers liv. Hvordan kan vi kollektivt arbejde med de problemer, som vi skal forstå som nogle, der er producerede samfundsmæssigt og som slår ned i individet, og som derfor ikke bare skal løses individuelt. Når unge kvinder bliver ramt af spiseforstyrrelser, kan vi i stedet for at arbejde med problemerne som kun individuelle, 'eksternalisere' problemet, fortælle andre historier med andre løsninger og etablere "klubber", hvor vi taler og handler sammen omkring det her. På den måde både udfordrer og arbejder White med den traditionelle psykologi.

DS: Ja, for White melder sig ikke ud, men han vrider grundelementerne. Det bliver vel en art post-psykologi, en decentrerings-psykologi, der ikke smider det psykologiske ud, men forsøger sig med et tilbud om nye ontologier?

MB: Ja, White prøver at udvikle nogle nye måder at arbejde med det psykologiske på. Det ligger vel også under det, du og Malou kalder postpsykologi (Staunæs & Juelskjær 2014), hvor det ikke handler om at sige nej til psykologien eller det psykologiske, men om at bearbejde metodologierne, medtænke psykologiens egen påvirkning af det psykiske og derigennem skabe kreative åbninger og opdagelser. fx at inddrage folk selv i diagnosen og behandling. Det handler om at åbne for de måder, man kan blive til på, uden at traditionelle ideer om ansvar, skyld, årsag osv. bliver reproduceret.

MB: Og i det er der igen et opgør med en kritikform, som kun tager fra eller skræller af. I en 'traditionel' psykologi, kan man fokusere på, at der skulle skabes et bestemt sandt narrativ, hvilket ikke er tilfældet her. Her handler det om at lægge til og få åbnet for en multiplacitet af forskellige subjektiveringstilbud, kan man kalde det, forskellige narrativer at forstå forskellige dele af vores liv og os selv igennem, men også helt konkret narrativer at blive til igennem, som kan blive ressourcer for fremtidige handlinger. Så Whites narrative terapi drejer sig om åbne for det potentielle gennem en række forskellige narrativer, snarere end at 'naile' årsagen, sætte på kategori og omsætte til behandlingstilbud.

SR: For Michael White handler det vel om at fortælle andre historier, med afsæt i men også i opbrud fra de gængse historier, fordi de risikerer at lukke sig for meget. Det drejer sig om at åbne nye mulighedsfelter. Man kan sige, at der er tale om nye *Udkast*, for nu at benytte sig af titlen på tidsskriftet, som vores samtale prøver at bidrage til. Det er det, man prøver at skabe rum for, for at praksis, teori og opfattelsen af verden rummer muligheder

for andet og mere, end det der umiddelbart er nærværende eller præsent.

MB: Det er jo at gå tilbage og gen-fortolke og lægge noget til det, der rent faktisk skete, de handlinger man gjorde og udfolde de værdier, der ligger i det, så de andre dominerende narrativer ikke kommer til at skygge for ens subjektivitet og de måder, man kunne tænke sig at udfolde sig på.

DS: Jeg kommer til at tænke på et Foucault-citat, der lyder cirka sådan her, at kritik handler om "how not to be governed *like that*, by that, in the name of those principles, with such and such an objective in mind and by means of such procedures, not like that, not for that, not by them." (Foucault 1997: 44-45). Her bliver kritik til kunsten ikke at blive styret helt så meget, men citatet peger altså ikke på en utopi om ikke-styring. Det er ikke pointen. Humlen er derimod en kritik der frempeger ansatser til ikke at blive styret på den måde eller med de omkostninger. Der findes andre måder og andre steder, og disse er ikke bare forskellige fra, men anderledes og med en anden og ukuelig impuls end de måder og steder, der er velkendte. De eksisterer i her-og-nu-tid og er stærkt knyttet til vores forestillingsevne og evne til at sanse og fornemme. Det der kunne være 'otherwise' (Foucault 1967) kan svinde væk eller affirmeres, jeg tænker, det er rigtigt meget i det, du taler om med narrativ psykologi. Det er en metode, som jo i høj grad handler om at eksperimentere med fremfortælling af nogle andre slags 'science fictions' om, hvordan verden kunne se ud, og hvordan man kunne agere i den.

MB: Ku' du give et eksempel på, hvordan man kan tage sådan en kritikform op pædagogisk?

Pædagogiske eksperimenter som kritik

DS: Ja, for eksempel kørte Malou Juelskjær² og jeg (Juelskjær & Staunæs 2016) en række læ-

2 Lektor, ph.d. DPU, Aarhus Universitet.

ringslaboratorier med kommende ledere, hvor vi i forbindelse med undervisning i uddannelsesledelse som potentialitetsledelse designede nye ledelsesstole. Alle kender talemåden 'at sætte sig i ledelsesstolen'. Den talemåde har også sin historiske materialisering i form af for eksempel en tronstol, en prædikestol, en 'professor chair' og i nyere tid direktørens højryggede læderdesign à la Charles and Ray Eames kontorstol, som vi kan se Don Draper indtage i TV-serien *Madmen*. Det er alt sammen sådan materialiseringer af klassisk ledelse med en styrmand i spidsen. Eksperimentet var sammen med de studerende at lege med kritikker af, hvordan en ledelsesstol egentlig kunne udformes og bruges i aktuelle uddannelsesorganisationer. Ville tronstole eller Eames-stole fungerer her og hvorfor (ikke)? Det krævede jo både analyse af tendenserne i uddannelsesledelse og så en designproces, hvor ledelse skulle materialiseres som stol. Og hvordan kunne man forestille sig og ønske sig, at sådan en stol så ud? Hvilket materiale skulle den være bygget af? Hvad med formen? Vi bad så de studerende om at analysere og sansse sig frem til, hvordan hvilke materialiseringer ville føre til hvilke former for ledelse og selvledelse. Stolen var en affirmativ kritik af uddannelsesledelse i en senkapitalistisk tid, men samtidig en kritik, der gjorde det muligt for de studerende at bedrive ledelse.

MB: Sad de så der i bedste tømmerstil med sav, hammer og søm?

DS: Nej, det var jo ikke en færdig stol, deltagerne designede, men en masse *Udkast* til, hvordan stol/en kunne se ud og dermed også hvad en ledelsesontologi kunne være. Men det er rigtigt, at affirmativ kritik er sådan en form for fælles byggeplads, et fælles 'construction-site' og vi var faktisk også blev inspireret til ledelsesstolen af en svensk sløjdscole. Træ, stof, plastik ville sikkert gøre noget ved mulighederne for at tænke kritik og understøtte den affektive pædagogik, men vi nøjes med tusser, papir, boligmagasiner, Google, deres fantasi og

et hav af tekster om new public management, selvledelse, potentialitetsledelse.

MB: Hvad kom der ud af det?

DS: En række meget forskellige skitser af, hvad uddannelsesledelse i det senkapitalistiske kunne udvikle sig til, og hvor den bliver prekær. Nogle stole var lave og inviterede til intimitet. Andre kunne vippe og bevæge sig, så medarbejdernes bevægelser kunne følges. Nogle stole havde flere sæder og inviterede til kollektive beslutninger. Andre blev udstyret med pigge på sædet, så lederen ikke kunne sidde stille, men hele tiden måtte være opmærksom. Designprocessen rummede en kritik af, hvordan ledelse af uddannelse foregår i dag, men det var samtidig ikke nok at kritisere, man blev jo tvunget til at producere noget og forklare, hvad effekten for ledelse ville være af at sætte sig i den stol, deltagerne havde frembragt. Lab-arbejdet indbød til diskussioner af de følelser og stemninger ledelse sætter i gang og må forholde sig til, når den sætter sig, som den gør. Vi havde også vigtige diskussioner om senkapitalisme, gig-økonomi³ og biopolitik som medkonstruktører på stolen, og af hvordan sociale kategorier som fx race og køn er viklet ind i stolens design. Stolene hjalp med at udfordre normer for ledelse og styring, men trods oparbejdelsen af kritikker førte eksperimentet ikke til handlingslammelse eller et totalt nej til ledelse, men til anstrengelser med at omforme stolen – og skolen.

Kritikkens tidsalder

MB: Det der med at være kritisk men at ville mere end at sige nej, skal vi vende til bage til, men lad os lige få fat i baggrunden for, at det både for mange studerende og for os bliver

3 Gig-økonomi er en betegnelse for det frie markeds system, der benytter sig af og danner et arbejdstagernes 'prekariat', hvor midlertidige stillinger og jobs er det nye normale og firmaer indgår kontrakter med selvstændige på kort tidsbasis. Et 'gig' er musikbranchen slang for et tidsbegrænset job, fx en optræden.

relevant at gå til kritik på nye, eksperimentelle, men måske også mere forpligtende måder. Hvilket bud, har du, Sverre på, hvad der er den historiske og samfundsmæssige resonansbaggrund, det har du jo tidligere skrevet om i *Outlines* (Raffnsøe 2015)?

SR: Kritik er i dag en selvfølgelighed, en allestedsnærværende udfordring for alle former for praksis. De må kunne stille op til og stå for kritik. Kritik er det i dag umuligt at 'komme uden om'. Kritik er en selvfølgelighed og en tilstand i den vestlige sfære. Filosofen Immanuel Kant sætter for alvor denne selvfølgelighed på formel, når han i teksten "Hvad er oplysning?" siger, at vi lever i kritikens tidsalder (Kant 1783/1978).

SR: Kant fremhæver, at de samfundsmæssige autoriteter og institutioner skal kunne stå for kritik. Man kan ikke acceptere magt og autoritet i sig selv, skrive under på, acceptere og bekræfte dem, bare fordi de har magt og autoritet. Kun hvis de kan stå for en kritisk bedømmelse, bliver de anerkendelsesværdige. Det er det nye, der begynder at dukke op, i tiden fra oplysningstiden og frem mod den amerikanske og franske revolution. På det tidspunkt kan man tale om "kritikkens uafhængighedserklæring". Kritik er nu ikke mere en underordnet aktivitet, en begrænset aktivitet der hører hjemme i og tjener i nogle andre overordnede sammenhænge. Kritikken generaliseres. Den bliver en overordnet aktivitet uden begrænsninger. Siden da, gennem de sidste 200-300 år, har vi i Vesten levet i kritikens tidsalder.

MB: Hvilke konsekvenser har det, når kritikken generaliseres?

SR: I Kants egne hovedværker viser det sig, at selv viden og fornuften nu også må underkastes en kritisk bedømmelse. Det er det, han gør, i sit første kritiske hovedværk, *Kritikken af den rene fornuft* (Kant 1781/1976). Hvis ikke man underkaster fornuften en streng kritik, kender den ikke sine egne grænser. Så ender den med udtale sig om alt muligt, som den ikke kan

vide noget om. Den postulerer alt muligt om verden, uden basis i vores empiriske erfaring af virkeligheden. I det andet kritiske hovedværk, *Kritikken af den praktiske fornuft*, gør Kant det klart, at også vores forestillinger om, hvad der er moralsk rigtigt må underkastes en kritisk bedømmelse (Kant 1785/1976). I hans tredje kritik, *Kritikken af dømmekraften*, viser det sig, at også æstetik og kunst, selv de der felter, hvor vi tilsyneladende har mulighed for at udfolde os frit og ubegrænset, også kalder på og skal kunne stå for kritik (Kant 1790/1978). Selv i forhold til kunst og fri skabelse er det nødvendigt med en kritisk institution. Så denne her problemstilling begynder at dukke op fra omkring 200 år siden, nemlig at kritik er uomgængeligt og allestedsnærværende.

DS: Hvis vi skal trække det op til vores tid, er hele den evalueringskultur, der er dukket op omkring hospitalerne, skolerne og velfærdsinstitutionerne og det med evaluere os selv hele tiden, vil I tænke det som emblematiske for kritikens tidsalder? Er det kritik eller kapitalisme eller begge dele? Eller den sidste krampestrækning? Og hvordan er det forskelligt fra den kritik, vi talte om før, i den narrative terapi og i udkastet til ledelses-stolene?

SR: I dag er alt først forpligtende og har først for alvor værdi, hvis det kan stå for den kritiske efterprøvning. Og helst bedømmelse fra flest mulige. Af samme grund er markedet også indført som kritisk instans i en række forskellige sammenhænge. Markedsudsættelse er jo også et udtryk for, at man begynder at forstå og installere markedsmekanismer og en økonomisk rationalitet som en form for kritik. Alt får først for alvor sin rette værdi eller pris igennem den kritiske bedømmelse, som en stor mængde selvstændige aktører udsætter det for, når de kritisk vælger mellem forskellige muligheder. Den kritiske og økonomiske rationalitet spiller med, så snart man åbner for et frit sygehusvalg. Men de spiller også en afgørende rolle, når man gennemfører evalueringer af undervisning. Igen også for kritisk at kunne evaluere,

om uddannelsesinstitutionerne lever op til det, man kunne forvente og producerer værditilvækst. På denne måde forudsættes og fastholdes også en konstant kritisk videreudvikling.

Kritikkens karikatur

MB: Man kan vel også tale om, at der i det postmoderne sker en multiplicering af kritikken? Men vel også af det problem, at kritikken bliver virkningsløs? Eksempelvis de kritikker af diagnose systemet eller psykiatrien eller hvad det nu kunne være. De her kritikker har vi kørt af, mindst siden 60'erne eller måske helt tilbage fra 1800-tallet, hvor de store institutioner blev etableret, og hvad er effekten af den kritik? Det ser ikke ud, som om den her kritisk form flytter særlig meget. Er det virkeligheden noget andet, der begynder at kunne flytte på de her systemer, nogle andre praksisformer eller noget mere indefra?

MB: Samtidigt bliver det, kritikken forholder sig til, i stigende grad noget subjektivt frem for noget intersubjektivt eller samfundsmæssigt. Derfor bliver der problemer med kritikken, fordi vi ikke har et fælles referencepunkt. Vi har ikke mere en fælles ramme for de her værdidomme. Derfor bliver kritikken noget rent subjektivt, så for eksempel Trump kan sige om fakta, at der er tale om fake news.

SR: Ja, når kritikken begynder at blive allestedsnærværende og uomgængelig, så dukker muligheden op, at man kan bruge (eller misbruge) kritikken i en række forskellige sammenhænge og til alle mulige forskellige formål. Man kan adoptere den her kritik, tage den i anvendelse og (mis)bruge den til sine egne formål. Når kritik er blevet til en selvfulgelig værdi og alment anerkendt norm, kan man også anvende kritikken aktivt som et våben mod andre. Når du snakker om Trump og hans skepsis over for klimaforandringer, så tager han jo en anerkendt kritisk figur og bruger den til sine formål.

MB: Så kan Trump sige: Det kan godt være, at videnskaben hævder, at man har nået nogle

sikre og ubetvivlelige resultater, men jeg er stadig skeptisk og kritisk. Det bør undersøges mere grundigt; og når det kommer til stykket, tror jeg ikke, at påstandene holder i byretten.

DS: Der er vel tale om, at Trump og andre – også hjemmelige – ‘Trumpetister’ adopterer en kritikfigur – den negative kritik – som det er muligt at vende imod en viden, der jo ellers hævder at være et resultat af det, der skulle være en kritisk aktivitet par excellence, videnskaben, for at påvise, at den ikke er kritisk nok. “Jeg er stadig skeptisk.” “Jeg synes ikke, at påstandene er underbygget nok.” “Og jeg vil ser flere beviser”. “Du er ikke kritisk nok.” Det er et meget godt eksempel på, hvordan kritikken skifter hænder og bliver brugt til det modsatte af, hvad dens ophav havde i tankerne: Opgør mod ignorance bliver til opretholdelse, måske endda beskyttelse af ignorance.

SR: Det er jo et godt eksempel på, hvor udbredt, allestedsnærværende og selvfulgelig kritikken er i dag, at man kan samle kritikformer op, adoptere dem og tage dem i anvendelse, også mod dem, som selv vil opfatte sig som kritiske.

Den negative kritik

MB: Bruno Latour peger vel også i artiklen “Has critique run out of steam?” (2004) netop på nogle af de problemer, vi møder, når kritikken bliver allestedsnærværende i forskellige felter. Og når vi “per refleks” gentager kritikken.

SR: Et problem ved den allestedsnærværende kritik i kritikkens tidsalder er, at kritikken ikke bare opleves at være blevet generaliseret. Hvis man ser nøjere efter, er det måske én bestemt form for kritik, der er blevet generaliseret og som er blevet nærmest hegemonisk. Det er den form for kritik, som vi på ph.d.-kurset kaldte for negativ kritik. Og det er vel også den form for kritik, som Trump benytter sig af, når han påstår at afsløre klimavidenskaben og hævder at gøre opmærksom på, at dens bidragydere ikke har

noget tøj på, hvis man ser dem ordentligt og uhildet, kritisk, efter i sømmene.

DS: Det er vel også det problem, Latour (kritisk) søger at diagnosticere og vende mod sig selv i “Has critique run out of steam?”, at et en bestemt form for kritisk afsløring har bredt sig og gør sig gældende på tværs af det politiske spektrum. Den er ikke længere bare et effektivt våben, som en kritisk-subversiv venstrefløj betjener sig af. Kritikken er også blevet et frygtindgydende våben for en højrefløj, der også på den måde kan markere sig som en modmagt i opposition til det bestående. Og kritikken er blevet ødelæggende.

MB: Hvordan er det sket?

SR: I den negative kritik bliver kritik en praksis, der har form af en vedvarende afsløring: en insisterende undersøgelse, hvori man efterprøver antagelser for at kunne påvise, hvilke der er falske. I forlængelse heraf kan man anklage og udstille de falske, på en sådan måde, at det gerne skulle blive tydeligt for enhver, hvilke der er hold i og hvilke ikke. Negativ kritik er også en aktivitet, hvori man forholder sig skeptisk til fastslåede dogmer, læresætninger og meninger og hvori man angriber oppustede samfundsmæssige autoriteter for at få bringe dem ned i størrelse og vise, at de ikke har krav på respekt. Det er faktisk den form for kritik, som det lille barn inkarnerer i H.C. Andersens “Kejserens nye klæder”: kritik som en afsløring, der bringer den nøgne sandhed for dagen, at kejseren og hans hjælpere viser sig frem og gør sig til, men for et nærmere eftersyn viser sig at være bedragere, der ikke har noget tøj på. Som det også fremgår af “Kejserens nye klæder”, er negativ kritik også en kritisk praksis, der gør det mulig for kritikeren at forsvare og beskytte sig. Mod at blive narret. Mod at underlægge sig samfundsmæssige autoriteter og magtforhold. Mod fejlagtigt at anerkende nedarvede dogmer og formeninger.

MB: Men det er jo også vigtigt ikke ‘ukritisk’ at bilde sig alt muligt ind. Ligesom det er

vigtigt at kunne være skeptisk overfor alt det, som andre kan forsøge at binde dig på ærmet og få dig til at tro på.

SR: Negativ kritik er en form for kritik, der for alvor begynder at få en dagsordenssættende betydning i Vesten fra og med den tidlige oplysning. En emblematiske inkarnation af den negative kritik finder man hos Rene Descartes. I hans *Metafysiske meditationer* drejer det sig om at gøre op med og beskytte sig mod alle de overleverede dogmer og antagelser (Descartes 1647/1979). Hvis vi underkaster dem en negativ kritik, så kan vi beskytte os mod dem og undgå at blive offer for dem. Og hvis vi følger en sådan kritik hele vejen, er der håb om, at vi kommer ned til det Descartes anser for at være det egentlige og sikre. Descartes er selv klar over, at kritikken er en destruktiv metier, som bevirker, at man må passere gennem et nulpunkt, hvor man føler sig kastet ud på dybt vand uden at have lært at svømme, som han siger. Men det er også igennem kritikken, at man kan nå et nyt udgangspunkt, en klippegrund, en sikker grund, noget ubetvivleligt, en ny sikker start, som man fremover trygt kan tage for givet. En sådan ny start kan man forlade sig på, netop fordi den har vist sig at kunne stå for den negative kritik. Den negative kritik er nok en form for kritik, der har sin berettigelse og sin tid, specielt i en tid som den tidlige modernitet og oplysning, hvor man søger at gøre op med de overleverede dogmer, som man får at vide, at man skal tro på.

MB: Negativ kritik er ikke bare noget dårligt, som man skal undgå.

SR: Når vi på ph.d.-kurset skelner mellem negativ og affirmativ kritik, karakteriserer adjektivet jo ikke vores forhold til eller bedømmelse af kritikken. Der er ikke tale om, at vi mener, at negativ kritik er dårlig kritik, mens affirmativ kritik er god kritik. Adjektivet beskriver derimod kritikens form og det forhold til omverdenen, som kritikken selv etablerer. Mens den affirmative kritik bekræfter noget i det, som den kritiserer, lokaliserer den

negative kritik noget i sin genstand, som den melder fra i forhold til og ikke kan forpligte sig på, måske endda anklager eller fordømmer. Forskellige former for kritik kan hver have deres tid og rum og deres begrænsninger. Men den negative kritik er måske fremfor alt en kritik, der viser sine begrænsninger, når den bliver allestedsnærværende og hegemonisk, ustoppelig. Når den selv bliver et dogme. Og et generelt omverdens forhold, som kritikeren trækker vejret igennem. Så risikerer kritikeren at herske over en ørken, som Latour gør opmærksom på. Og så kan man få den fornemmelse, at den negative kritik i grunden elsker livet og sin omverden på samme måde som de store rovfugle ifølge Friedrich Nietzsche og Gilles Deleuze elsker lammet: sart, lemlæstet, blødende og døende.

DS: Det lidt kedelige eller uopfindsomme er, at den negative kritik jo sådan set også starter i samme udgangspunkt, som den kritiserer. Den starter samme sted og så spejler den bare negativt. På den måde er det som et fotonegativ – hvis folk kan huske den gamle teknologi – der er ikke meget opfindsomhed eller spekulativt over det.

SR: En affirmativ kritik begynder åbenlyst og erklæret i en social sammenhæng. Mens der i den negative kritik kan ligge en ambition om et subjekt, som kan beskytte sig og blive selvberørende, hvile i sig selv, sådan som det også er tydeligt hos Descartes. Det er et subjekt, som trækker sig tilbage fra verden og sætter sig i sin slåbrok ved kaminen i sit boudoir. Roligt og tilbagetrukket søger det at forarbejde sine erfaringer med verden – eller at komme overens med sine traumer (Descartes havde jo for kort tid siden deltaget i Trediveårskrigen) – for at kunne blive til som afgrænset subjekt. For at kunne genoverveje det hele, uden at føle sig alt for truet. For at finde en sikker grund, som det trygt kan forlade sig på.

DS: Ham kender jeg godt! Det er også den slåbrok-ved-kaminen-figur, den mere aktivistiske kritik, vi har set tidligere i rødstrøm-

pebevægelsen, bøsse-bevægelsen, og i dag i LGBTQ+, *Black Lives Matter* og *Decolonizing My White Curriculum*, gør op med. Jeg vil mene, de laver affirmativ kritikker, fordi de baseret på diagnoser af (normative) tendenser forsøger ikke at afskaffe kanon eller eliminere hvide cis-mænd, men at udfordre gældende antagelser og åbne op få flere og mere i en gennemgribende genovervejelse af, hvorfor vi gør, som vi gør i undervisning, behandling, fængsler, præventivt arbejde. Sådant en fremgangsmåde er mere social, for så vidt som den åbenlyst og erklæret starter i en social og materiel sammenhæng.

Drømmen om affirmativ kritik hos Foucault og Deleuze

MB: Det er en form for selvopretholdende kritik, som både Foucault og Deleuze drømmer om at erstatte med mere affirmative former for kritik. Kritikformer der i stedet for at afsløre og fordømme, får noget nyt til at skinne frem i det, som de bedømmer. Jeg har taget et citat med, hvori Foucault understreger sådan en ambition: “Jeg drømmer om en form for kritik, der ikke søger at fælde dom, men om at få et værk, en bog, en sætning, en idé til at eksistere eller komme til live; den ville tænde ild, se græsset gro (...). Den ville ikke mangfoldiggøre fordømmelser, men livstegn” (Foucault 1980). Det citat udtrykker jo en drøm om en anden form for kritik.

SR: Ja, det citat er jo fra artiklen ‘Le philosophe masqué’ fra *Le Monde*. I et andet indlæg i samme avis året før, altså i 1979, beskriver Foucault, hvordan han tiltrækkes af den folkelige opstand, han møder, da han tager til Iran og dækker *Den iranske Revolution* i nogle artikler. Oprøret fascinerer ham, fordi det er en del af historien, samtidig med at det rummer et irreducibelt, uforklarligt og fundamentalt moment, der undslipper historien. Foucault understreger også, hvordan han her søger “at spejle efter det der, lidt neden under historien, bryder og bevæger historien” (Foucault 1979). Foucault

fokuserer på oprørets øjeblik i historien, hvori historien mister sin selvfølgelighed, for at udvikle en kritisk tænkning, der kan undersøge, hvor oprøret kunne pege hen.

Tit sammenligner Foucault sin interesse i *Den iranske Revolution* med Kants optagethed af *Den franske Revolution*. For Kant var det skelsættende her ikke først og fremmest den historiske begivenhed og det, den førte til. Rundt om i Europa blev begivenheden modtaget med en begejstring, som ikke bare forsvandt igen, så snart revolutionen begyndte at degenere til terror. Entusiasmen er for Kant et tegn på, at iagttagelserne rundt omkring i Europa har et ønske om at fastholde, hvordan *Den franske Revolution* satte en skillelinie mellem i dag og i går: et uigenkaldeligt opbrud der gør, at verden peger ud over sig selv. Ligesom Kant interesserer Foucault sig for virtualiteten i historiske omvæltninger: den kraft, der gør sig gældende igennem dem. Det, der var i færd med at opstå og kunne være blevet, også selvom det måske aldrig blev fuldt realiseret.

Bekræftelser, hjem søgelser og affekt som kritik

MB: I sådan en form for kritisk tilgang søger man at fokusere på et niveau, hvor historien begynder at bevæge sig. På den måde bliver man i stand til at tænke noget anderledes end det, der faktisk blev tilfældet, så der skabes rum for frigørelse.

SR: I en sådan form for kritik 'bejaer' og bekræfter man. For så vidt er den affirmative. Men man godkender ikke de faktiske tilstande, eller de aktuelle begivenheder. Man forholder dem til det, som begynder at gøre sig gældende igennem dem og som de kunne have gjort gældende, men som de ikke nødvendigvis realiserer. Man bekræfter virtualiteten i historien – en kraft der gør sig gældende igennem den – fremfor fakticiteten og aktualiteten. I den affirmative kritik dukker virtualiteten op som et niveau, der er afgørende for vores eksistens. Virtualiteten bliver mærkbar

som et afgørende eksistensplan, der åbner et uafklaret mellemværende med aktualiteten, med nutiden og den praksis, man står i, og med den fortid, som har ført frem til, hvor man befinder sig. Affirmativ kritik er en bekræftelse, der peger på et overskud i forhold til det, der bare er givet. Den åbner for noget 'forhåbningsfuldt'.

MB: Hvis vi skal forbinde det forhåbningsfulde med vores indledende snak om narrativ terapi, så kunne et eksempel komme fra min forskning. Jeg har jo undersøgt, hvordan man som psykolog kan arbejde med unge og lade sig inspirere af de her poststrukturalistiske og narrative ideer. Under mit feltarbejde, taler de om deres gode resultater, som egentlig kun baserer sig på, at de har haft kontakt til en masse unge. Så spørger jeg ind til, hvad det er de tror, der virker for dem. Så siger en social arbejder spontant, at det handler om at de kan begejstres på de unges vegne og ligesom gi' dem noget energi. Det er jo enormt interessant, for de taler ikke om at lave nye fortællinger, men om energi, hvilket ikke er artikuleret eller teoretiseret i den tradition. Så de taler affekten frem, som noget de udvikler og bruger i deres måde at være sammen med hinanden og med de unge på. Den forskydning laver jeg så videnskabelig affirmativ kritik af ved at beskrive det som en ny ledelsesteknologi, i tråd med de teknologier Foucault beskriver. Det er en affektiv form for ledelse af selv-ledelse, hvilket ikke handler om at appropriere eller positionere, men om at åbne for tilblivelse gennem modulering af stemninger. Og den bevægelse og tilblivelse kan være prekær og ustyrlig, vi ved ikke, hvor det vil tage os hen (Bank 2016a; 2016b).

SR: Ja, det er et meget godt eksempel på, hvordan man i den affirmative kritik ikke blot bekræfter det, der er tilstede eller 'præsent', men noget, der endnu ikke er fuldt tilstede. Man bekræfter noget, der er "à venir", som man ville sige på fransk: noget der stadig er ved at ankomme, eller måske endda noget, der

burde være ved at ankomme. Der kan endda være tale om at bekræfte noget, der kunne have været ved at ankomme eller burde have været ankommet i tidligere historiske begivenheder. Om at bekræfte noget, der stadig hjem søger os – måske endda i en sådan grad at det gør den tilsyneladende velkendte verden uhjemlig og uhyggelig – fordi det forblev urealiseret, fordi det kunne være ankommet eller burde være ankommet.

MB: Ja socialarbejderne laver på en måde en affirmativ kritik af White, de lægger noget til, en kropslig måde at arbejde på, et affektivt arbejde. Når jeg så affirmerer det ved at skrive det frem gennem affektive begreber som stemning og energi, så åbner det for virtualiteten ved at fremskriver, udvikle, styrke og forlænger disse tendenser i praksis.

SR: Ja. En parallel til det er Schlegel, der i modsætning til den negative kritik, som han kalder “hyperkriticisme” (Schlegel & Arndt 2007), fremhæver en affirmativ kritik. Den form for kritik må ifølge Schlegel være en “forfatter i anden potens” (Schlegel 1988); og det indebærer, at den må gennemskrive de værker, som den bedømmer, i lyset af, hvad de er på kanten til at realisere, uden nødvendigvis helt at leve op til det eller realisere det (Schlegel & Eichner 1997). Den affirmative kritik er altså en produktiv aktivitet, der fokuserer på, intensiverer og potentialiserer bevægelser, der allerede er i gang. Sådan en kritik er loyal, men den er altså loyal over for værket ved at være loyal overfor den virtualitet og potentialitet, der i svang, men ikke fuldt skrevet frem. Det er en virtualitet, der bevirker, at det, der bliver forelagt, ikke kommer til dækning med og hører hjemme i sig selv. Affirmativ kritik fremhæver også, at værket og vores praksis mere generelt er i uoverensstemmelse med og foruroligende for sig selv.

DS: På dem måde kan den affirmative kritik jo også bekræfte en uindløsthed i det, som den kritiserer, noget der kunne have været, eller burde have været. Dermed fremhæver den

slags kritik jo ikke bare en dynamisk kraft, men også noget udover og potentielt foruroligende eller noget uhyggeligt i det, som den undersøger. Noget, der måske endda kan siges at ‘hjem søge’ det undersøgte. Fx en kolonial fortid. Derridas (1993/2006) hauntologi-begreb er jo et godt affirmativt greb i en sådan kritik og netop nu meget brugt i fx de dekoloniserende bestræbelser, vi var inde på tidligere, fordi det netop lægger op til en undersøgelse af ikke bare det der er, men det, der kan være eller kunne være. Det, der hjem søger (haunter) og der med skaber ny hauntologier/ontologier.

MB: Det var vel også sådan en form for krævende – og uhjemliggørende – udfordring af den allerede etablerede ledelsespraksis, som i sætter i scene, når I beder studerende eller ledere om at bygge en ledelsesstol?

DS: Ja designet af ledelsesstole er jo på mange måder en meget affektiv affære. Når man begynder at både dekonstruere og rekonstruere ledelsesstole, opdager man jo, hvordan de kan hjem søges af historiske satte magtforhold og –fordelinger, af udnyttelse, slaveforhold, tidlig og senkapitalisme, men også af mægtiggørelse, frihed og forandring. Den negative kritik er også en affektiv affære, men hvor den, hvis vi følger Eve Kosofsky Sedgwick (2003), ofte er drevet af mistro og paranoia, fordi den bliver i det negative spejlbillede af det, den analyserer, så baserer affirmative forskydninger og spekulative kritik sig måske også på en anden, mere kompleks og modsætningsfyldt affektiv stemning. En anden tone om man vil, end den allestedsnærværende skepticisme og den kroniske negativitet, fordi den kritiske praksis i højere grad er næret af håb om, at det kan blive anderledes end det er og måske også bedre. I eksemplet med ledelsesstolene var der følelser af samme genre som den begejstring, du talte om tidligere Mads, som pædagogerne hackede sig ind på. Der var også frustration og frygt, men via design-imperativet blev tendenser til at demaskere magten og følelser af fatalisme og skuffelse hele tiden udfordret – selvom

disse faktisk kan give masser af energi i kroppen (der er ikke noget så lækkert som en lille paranoid tese, vel?!). Noget af det, en kritik hinsides det at kritisere kan, er at tillade sig at blive overrasket – også positivt – og at ‘cruise’ generøst omkring utopierne, som Jose Esteban Munoz (2009), så fint udtrykker det, men altid med en analyse af at og hvordan magt og affekt hænger sammen og derfor har brug for fortløbende kritik.

SR: Godt du lige får det sidste med, for man kan jo blive helt nervøs og tænke, at udfordringen af den hermeneutiske skepsis og mistro ender med en form for ‘cruel optimism’, som Lauren Berlant (2011), kalder den følelsesstruktur, der alene og uforfærdet nærer fælles fantasier om stadig opstigning og vækst, og som bevirker, at de gentages på trods af bestandige erfaringer af mislykkethed. Hvis man udsættes for overgreb, er der behov for negativ kritik. Det er ikke tilfældigt, at Descartes’s analyser kom efter, at han havde været med i 30-årskrigen og var blevet udsat for artilleri-ild. At han efter på den måde at være blevet bombet ned og rystet måtte trække sig tilbage for at prøve at finde en sikkerhed og et selv. Den negative kritik rummer et element af selvbekræftelse og sikkerhed, der kan være nødvendigt – også som en distancering for en for overvældende negativ afficering. Som jeg ser det, er affirmativ kritik derimod heller ikke lig med en naiv ide om, ‘at vi bare skal tænke positivt’ og svæve ubesværet hen over det bøvlede, det tunge, det uretfærdige og det ulevedlige. Tværtimod. Affirmativ kritik er også forbundet med en sans for uhjemlighed, med en fornemmelse for, at tiden altid allerede “is out of joint”, er i uoverensstemmelse med sig selv. Den rummer en bestræbelse, en bestræbelse på at bekræfte den erfaring og en bestræbelse på at undersøge, hvad man kan stille op med den.

DS Ja, jeg er helt enig, og din nervøsitet skal tages alvorlig, for når vi taler om affirmativ kritik og sammenhæng med affekt handler det jo netop om at pleje kompleksiteten i analysen.

Det handler om at tænke over, at og hvordan det gør en forskel, hvilke stemninger, vi laver vores kritik igennem, og hvordan vores kritik bidrager til stemninger og individuelle følelser, og hvad det så afstedkommer. Affirmativ kritik udtrykkes også igennem ubehagelige og grimme følelser. Vrede over racial og kønnet uretfærdighed har for eksempel drevet sorte og brune feminister som Audre Lorde, Sara Ahmed, og på den nordiske scene adoptionsforskeren Lene Myong til vredesfyldte feministiske killjoy-indlæg (Ahmed 2017) i form af øjenåbnende kritikker af og erfaringer om netop ikke at føle sig og ikke at kunne være hjemme i det, man burde/tiltros at være hjemme i.

I essayet ‘The Uses of Anger: Women Responding to Racism’ skriver Lorde, at vrede over eksempelvis racisme og sexismen er ladet med information og energi og derfor kan bane vejen til forandring. Ikke bare skift i positioner, men som en basal og radikal ændring af præmisserne for vores liv. Man skal ikke undgå vreden. Men måske skal man undgå angsten for vrede, og undgå angsten for, at vreden planter en anden ubehagelig følelse, nemlig skyld. Både vrede og skyldfølelse er informative følelser. De peger på, at der er noget, der ikke stemmer her. Noget der kunne være anderledes. Ja måske endda burde være anderledes. Skyld kan faktisk, skriver Lorde (1984/2007), være en begyndelse på ny viden. Det, tænker jeg, er da en affektbaseret affirmativ kritik, der tager kompleksiteten og virtualiteten, som vi tidligere snakkede om, alvorligt, og netop peger tendenser frem.

SR: Når du kommer med det eksempel på vrede, får det mig til at tænke på James Baldwin. Selvom han var vokset op i USA, var han taget til Europa og følte sig på mange måder bedre modtaget og tilpas dér. Men på et tidspunkt finder han ud af, at han bliver nødt til at tage tilbage til Amerika, på trods af at han samtidig i grunden følte, at han på mange måder ikke hørte hjemme dér. Hvor-

for? I høj grad fordi han havde et uafklaret kritisk mellemværende med den amerikanske kultur, inklusiv dens forhold til race, køn og begærretning, som bevirkede, at han kunne føle sig uheldig og uvelkommen. Han havde et uafklaret mellemværende både i en negativ og en affirmativ kritisk forstand. Han følte vrede og frustration. Han følte, at der var noget, han måtte vende tilbage for at pege på og gøre op med. Men selvom det var ubehageligt for ham selv, følte han med sin vrede også, at han måtte give sit bidrag til at genoplive og forstærke noget, der allerede bevægede sig i den amerikanske kultur. Samtidig med at han vendte tilbage, gik han i gang med et litterært projekt, som handlede om at genfortælle Amerikas historie, sådan som man kunne se den igennem tre af hans myrdede venner: Medgar Evers, Malcolm X og Martin Luther King (Baldwin 2017).

MB: Måske kan man læse dit Baldwin-eksempel som tegn på, at kritik bliver en dyd, sådan som Butler foreslår i sin læsning af Foucaults kritikbegreb (Butler 2004). Det er her hvor kritikken snarere end at handle om alene og hurtigt at dømmes, som vi allerede har været ind på, handler om at begynde en helt ny selv-formation, hvor netop specificiteten i responsen på verden er vigtig. Noget den narrative psykologi og White jo også arbejder med i terapeutisk øjemed.

SR: Ja, man kan sige, at for Baldwin blev kritik en dyd i Butlers forstand: noget man må prøve kræfter med og prøve at leve op til, noget man må tage livtag med og som udfordrer en selv. Kritik var ikke positiv; og den kom ikke gratis.

DS: Jeps, kritik handler om at være ansvarlig som Haraway skriver i sin *Companion Species*-bog (2008), altså at forlene sit ansvar med sin evne til at respondere. Kritik handler ikke bare om finde fejl, selvom det er fristende, men om at engagere sig, om være generøs i sin lytning og nær-læsning – som hun i sin feministiske forløber for Latours's 'spørgsmål om be-

kymring' (matters of concern), *Primat Vision* gør opmærksom på, så er kritik og det at kere sig ikke gensidigt udelukkende. Tværtimod. Men det kan godt være, at generøs lytning og sensibilitet er noget, man skal lære. Og noget som det kan være en udfordring at lære. Her kan det være, at når vi opdager, at vi er ved at blive slåbrok-filosoffer, skal liste os ud af kammeret og lade os undervise af nogle, der ikke ligner os selv. Andre mennesker og andre arter, sådan som en del ledelseslæring – også af den mere knaldede slags med heste og lamaer, som vi er i gang med at undersøge – gør det i lige nu (Staunæs & Raffnsøe 2018). Aktuelt bruges filosofen Maria Puig de la Bellacasa tit i udveksling med Latour til at sige, at kritik ikke blot er et spørgsmål om bekymring, men i høj grad også etik og dermed om at kere sig (matters of care), og netop det at kere sig kan både håb, begejstring og vrede være gjort af og bidrage til.

Litteratur

- Ahmed, S. (2017). *Living a Feminist Life*. Durham & New York: Duke University Press.
- Anker, E.S. & R. Felski (eds.) (2017). *Critique and Postcritique*. Durham and London: Duke University Press.
- Baldwin, James (2017). *I am not your negro*. London: Penguin. Random House.
- Bank, M. (2016) Bruger-indragsel og stemning i arbejde med unge og rusmidler: socialt arbejde som ledelse af selvledelse. *Nordiske Udkast*. 44 (1): 67-86.
- Bank(2016) Enacting (post)psychological standards in social work: From regimes of visibility to user-driven standards and affective subjectification. *Theory & Psychology* 26 (2): 202-222
- Longing for Agency: New Materialisms' Wrestling with Despair. In: *European Journal of Women' Studies*, 26 (2), 181-194. doi.10.1177/1350506818802474.
- Berlant, L. (2011). *Cruel Optimism*. Durham & London: Duke University Press.
- Butler, J. (2004). What is critique? An Essay on Foucault's Virtue. In S. Salih & J. Butler (Eds.), *The Judith Butler Reader*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Descartes, René (1647/1979): *Méditations métaphysiques*. Paris: Garnier Flammarion.

- Derrida, J. (1993/2006). Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning & the New International. In New York: Routledge Classics.
- Fassin, D. & B. E. Harcourt (eds.). (2019). *A Time for Critique*. New York: Columbia University Press.
- Foucault, M. (1997). What is Critique? In J. Schmidt (ed.), *What is Enlightenment? Eighteenth-Century Questions and Twentieth-Century Answers* (pp. 23-61). California: University of California Press.
- Foucault, M., & Miskowicz, J. (1967/1986). Des Espaces autres, oversat til 'Of Other Spaces': Utopias and Heterotopias. *Diacritics*, 16(1), 22-27.
- Foucault, M. (1979): Inutile de se soulever?, *Le Monde*, N° 10661, 11-12 mai: 1-2.
- Foucault, M. & Delacampagne (1980): "Le philosophe masqué" (entretien avec C. Delacampagne, février 1980), *Le Monde*, no 10945, 6 avril 1980, *Le Monde-Dimanche*, pp. I et XVII.
- Haraway, D. J. (1990). *Primate Visions: Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*. New York & London: Routledge.
- Haraway, D. J. (2008). *When Species Meet*. London: University of Minnesota Press.
- Juelskjær, M., & Staunæs, D. (2016). Designing leadership chairs: Experiments with affirmative critique of leadership and environmentality *Reconceptualizing Educational Research Methodology*, 7(2), 35-51.
- Kant, I. (1781/1976). *Kritik der reinen Vernunft*. In *Werkausgabe Immanuel Kant Band III & IV*, edited by Wilhelm Weischedel. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Kant, I. (1783/1978). "Was ist Aufklärung?" In *Werkausgabe Immanuel Kant. Band V. Schriften zur Metaphysik und Logik I*, edited by Wilhelm Weischedel. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft.
- Kant, I. (1785/1976). *Kritik der praktischen Vernunft*. In *Werkausgabe Immanuel Kant Band VI*, edited by Wilhelm Weischedel. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Kant, I. (1790/1978). *Kritik der Urteilskraft*. In *Werkausgabe Immanuel Kant. Band IX*, edited by Wilhelm Weischedel. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Latour, B. (2004). Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern *Critical Inquiry*, 30(2), 225-248.
- Lorde, A. (1984/2007). *Sister Outsider. Essays and Speeches by Audre Lorde*. Berkeley: Crossing Press.
- Lykke, N. (2017). Academic Feminisms: Between Disidentification, Messy Everyday Utopianism, and Cruel Optimism. *Feminist Encounters: A Journal of Critical Studies in Culture and Politics*, 1(1), 1-12.
- MacLure, M. (2015). The 'new materialisms': a thorn in the flesh of critical qualitative inquiry? In G. Canella, M. Perez, & P. Pasque (Eds.), *Critical Qualitative Inquiry*. California: Left Coast Press.
- Munoz, J. E. (2009). *Crusing Utopia. The Then and There of Queer Futurity*. New York: New York University Press.
- Puig de la Bellacasa, M. (2017). *Matters of Care. Speculatives Ethics in More Than Human Worlds*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- Raffnsøe, S. (2015). What is critique? The Critical State of Critique in the Age of Criticism. *Outlines*, 18(1), 28-60.
- Schlegel, F. von, and Huysen, A. (2005). 'Athenäums' -Fragmente und andere Schriften. Stuttgart: P. Reclam.
- Schlegel, F. von, and Arndt, A. (2007). *Schriften zur kritischen Philosophie 1795-1805*. Hamburg: Meiner Verlag.
- Schlegel, F. von, and Eichner, H. (1967). *Charakteristiken und Kritiken I*. Paderborn, München, Wien, Zürich: Schöningh Verlag; Thomas-Verlag.
- Schlegel, F. von (1988). *Kritische Schriften und Fragmente 5*. Paderborn, München, Wien, Zürich: Schöningh Verlag.
- Sedgwick, E. K. (2003). Paranoid Reading and Repetitive Reading, or You're so Paranoid, You Probably Think This Essay Is About You. In *Touching Feeling. Affect. Pedagogy. Performativity*. Durham & London: Duke University Press.
- Staunæs, D., & Juelskjær, M. (2014). *Postpsykologisk subjektiveringsteori. Problemet med personlighed version 2.0*. København: Dansk Psykologisk Forlag, p. 315-346.
- Staunæs, D., & Raffnsøe, S. (2018). Affective Pedagogies, Equine-assisted Experiments and Posthuman Leadership. *Body & Society*, 25(1), 57-89.
- White, M., & Epston, D. (1990). *Narrative Means to Therapeutic Ends*. W. W. Norton, New York.

Thomas Szulewicz, Iram Khawaja og Dorte Kousholt

Replik til ‘Affirmativ kritik: Håb og begejstring, uhygge og vrede’

Først og fremmest vil vi takke Mads Bank, Dorthe Staunæs og Sverre Raffnsøe (i den resterende del af replikken forkortet til BSR) for at få indblik i en meget spændende, inspirerende og perspektivrig samtale om affirmativ kritik. Det er en stor fornøjelse, at blive inviteret med på sidelinjen og at få mulighed for at “lytte med” til en så indsigtfuld, oplyst og nuanceret samtale om et vigtigt emne som kritik.

Herefter vil vi gerne takke jer for, at I har givet os mulighed for at dele vores refleksioner over samtalen med jer i denne replik – og at I samtidigt har sagt ja til at replicere på vores replik.

Vi har struktureret vores replik under nogle hovedoverskrifter, som hver især indeholder nogle perspektiverende refleksioner over nogle af de nuancer, som samtalen kaster over kritikbegrebet.

En nuancering af kritikken

Kritik er mange ting. Men ofte forfalder vi i både hverdagslige og faglige sammenhænge til at anvende kritikbegrebet relativt uniformt. I samtalen illustrerer BSR mange af de nuancer, som knytter sig til kritikbegrebet. Nuanceringen foregår både *kronologisk*, hvor kritikken sættes ind i en historisk sammenhæng, og fremstilles som en fundamental akademisk dyd, samtidig med at kritikbegrebet konstant

udvikles og omkalfatres ind i, hvad vi i dag kan referere til som en postkritisk tid. Men nuanceringen foregår ligeså vel *begrebsligt*, hvor vi igennem samtalen mindes om, at kritikken både kan være affirmativ, negativ, produktiv, skeptisk, konstruktiv osv.

Gennem samtalen mindes vi også om, at den udbredte tendens til tvangskritisk attitude i dele af human- og samfundsvidenskaberne kan have sine begrænsninger i forhold til at mobilisere håb, entusiasme og begejstring (Felski, 2015), og at kritikken lige såvel kan forholde sig til tilblivelser, potentialitet og til noget, der er “à venir”. I samtalen illustrerer BSR ligeledes meget fint, hvordan begrebet affirmativ kritik berører et evigt aktuelt balanceforhold mellem kritikken af det bestående og skabelsen af et alternativ (Teo, 2011; Lykke, 2020). Kritikken kan med andre ord sagtens være opbyggelig og indeholde ansatser til bud på andre og nye løsninger og perspektiver.

Vi ser ligeledes, at ingen lejre har monopol på kritikken. Trump kan være kritisk, Nietzsche kan være kritisk, klimaaktivisten kan være kritisk, den revolutionære kan være kritisk, skolelederen kan være kritisk, ja, selv udviklingskonsulenten med evalueringsskemaet kan være kritisk. Og selv om der i denne væsentlige nuancering og multiplicering af kritikbegrebet også kan gemme sig en udvan-

ding, ligger der en vigtig pointe i at insistere på, at ingen har monopol på at være kritisk. Således kan vi konstatere, at kritikken lever, og at den lever på forskellige niveauer og i forskellige kontekster – hvilket i sig selv er opløftende, når vi i andre sammenhænge eksempelvis hører Willig (2016) berette om en 'afvæbning af kritikken', i form af en udbredt tendens til, at kritik i ringere og ringere grad accepteres og tolereres.

En dikotomisering af kritikken

Bag ovenfor nævnte nuancering af kritikken, som begrebet om affirmativ kritik åbner op for, gemmer sig imidlertid samtidig en risiko for en dikotomisering af kritikken. For selv om det er sympatisk at se på kritik på mere 'forpligtende måder', at opfordre til at 'være kritisk på en produktiv måde' eller 'at fremføre kritik hinsides det at kritisere', så kan der bag disse bestræbelser gemme sig en dæmonisering af de kritikformer, som ikke opleves konstruktive eller affirmative.

Pointen er, at vi med positivt og normativt ladede begreber som 'affirmativ' eller 'konstruktiv' kritik nemt får skabt nogle dikotomier, hvor det affirmatives modsætning bliver det negative eller det bagstræberiske. Hermed kan det affirmatives modsætning – den negative kritik – hurtigt problematiseres eller slås i hartkorn med brok, mistro og paranoia. BSR er i samtalen selv opmærksomme på problemstillingen og medgiver, at der bestemt kan være behov for negativ kritik, samt at sondringen mellem negativ og affirmativ kritik adresserer kritikdens form og forhold til omverdenen. Men den negative kritik har vel ikke kun berettigelse som en kort og forbipasserende parentes? Den har ret i sig selv og behøver ikke at være tvær og bagstræberisk, men kan ligeså vel være opbyggelig. Svend Brinkmanns bog 'Stå fast – et opgør med tidens udviklingstvang' fra 2014 kan på mange måder tolkes som udtryk for en negativ kritik af det udviklingsimperativ og den medfølgende selvhjælpsindustri, som

præger de senkapitalistiske samfund. Bogen blev, som bekendt, en bestseller og ud af kritikken af selvhjælpsindustrien og udviklingsimperativet opstod nogle forholdemåder, som insisterede på retten til at sige nej og til at stå fast på at modsætte sig udvikling.

Når kritikbegrebet dikotomiseres opstår ligeledes en risiko for, at trumpister, brexiteers, de gule veste i Frankrig osv. snævert associeres med den negative kritik. Resultatet bliver, at den negative kritik i for vid udstrækning forbeholdes populistiske, politiske fantasier eller folk, som kæmper for enkelte sager eller benytter sig af fake news, og baserer deres projekt på en ensidig kritik af det eksisterende. Og konsekvensen kan være, at vi mister fornemmelsen for det fuldt legitime og nødvendige i den negative kritik.

Generelt er diskussionen om Trump og kritik interessant, da den minder om, hvordan kritikbegrebet er normativt, men også at det ikke nødvendigvis kun fungerer emancipatorisk (Vassallo, 2017) – eller i hvert fald ikke for alle, og slet ikke for dem, som er uenige med Trump. Men grundlæggende er det jo interessant, at vi som intellektuelle – og også på begge sider af det politiske spektrum – mere eller mindre har haft monopol på kritikken, og at vi har anskuet kritikken som frigørende. Pludselig får vi Trump, Brexit, Femstjernebevægelsen, de gule veste og andre bevægelser, som også bruger kritikken som løftestang – og så står vi tilbage og kan tale om negativ kritik eller udvanding af kritikken.

Man kan vel også spørge sig selv, om det nødvendigvis er en mere forpligtende måde at arbejde med kritik 'at ville mere med den'. På en eller anden måde kan der heri ligge en devaluering af kritikken eller en instrumentalisering af kritikken, hvor kritikken – for at være berettiget eller konstruktiv – skal kunne bruges til noget, og hvor det ikke længere blot har værdi at sige nej eller at levere en velunderbygget og nuanceret kritik, som ikke har ambition om hverken at være konstruktiv, positiv eller affirmativ.

En afvæbning af kritikken

På den ene side kan bevidstheden om og opmærksomheden på det affirmative i kritikken bidrage til en vitalisering af kritikken og medvirke til at give den en diagnostisk puls. Men en vedholdende insisteren på en affirmativ kritik kan også føre til en afvæbning af kritikken. En sådan insisteren vil kunne tolkes som en form for positivitetstyranni (Ahmed, 2010), hvor kritikken forpligtes på at fremhæve det positive, bevaringsværdige eller konstruktive i det, der skal kritiseres. Vi klandrer ikke BSR for at insistere på en affirmativ kritik, og i det affirmatives bekræftelse af det eksisterende kan sagtens ligge kimen til at forbedre verden. Men i selvsamme bekræftelse kan også forefindes en afvæbnet, pragmatisk og opportunistisk kritik, som i høj grad kan fungere som en magtteknologi, som ledere må kunne se interessante perspektiver i. De kan sige: "Ja, vi både hører og anerkender kritikken, men ...", og så kan deres strategier gennemføres på en måde, hvor man foregiver at have hørt kritikken, men reelt alligevel har kørt den over. Eller hvor den ansatte hele tiden også forventes at vende eventuelt kritisable forhold til noget positivt. En sådan pseudodemokratisk ledelsestil bliver selvfølgelig praktiseret uafhængigt af, om den forbindes med en affirmativ kritik, men spørgsmålet er, om den affirmative kritik ikke relativt ubemærket kan omvendes til en magt- og ledelsesteknologi, hvor kritikken afvæbnes gennem skueprocesser? Når vi fra tid til anden konfronteres med absurditeter, er der behov for entydig kritik. Men hvis vi i stigende grad socialiseres til, at kritikken – for at være konstruktiv – helst også skal indeholde et affirmativt element, så risikerer vi en afvæbnet kritik. Kalder eksempelvis den aktuelle klimakrise ikke på en revolutionær kritik, som ikke bremses af for mange forbehold og bestræbelser på at få øje på potentialitet? Det er naturligvis lidt karikeret sat op, men om ikke andet må en affirmativ kritik løbende forholde sig til balancen imellem, hvor meget

der henholdsvis skal affirmeres og kritiseres. Det er i denne forbindelse også muligt at pege på relationen imellem kritik og handling. Er kritikken nok i sig selv, eller skal den pege udover og henimod mulige interventioner og forandringsretninger? Affirmativ kritik kan med sit fokus på det potentielle og de mange muligheder for alternative tilblivelser også være forbundet med et manglende fokus på, hvad man så reelt skal gøre ved de aspekter, man kritiserer? Man kan eksempelvis spørge, hvad fører de alternative design af ledelsesstolene til af konkrete ændringer i konkret praksis i forhold til ledelsesstruktur og –stil?

En tilpasning af kritikken

I stoleeksemplet med de kommende ledere, hvor lederne skulle designe en stol tænkt som en affirmativ kritik af uddannelsesledelse i en senkapitalistisk tid, illustreres nogle interessante pointer knyttet til den affirmative kritik. Designprocessen rummede en implicit kritik af forudsætningerne for uddannelsesledelse i det offentlige, men samtidigt også en kreativ og handlende proces i skabelsen af en nydesignet stol. Lidt kritisk kunne man tilføje, at folkeskoleledere efter folkeskolereformen fra 2014 på mange punkter er blevet tvunget til at agere mere systemaffirmativt ved, at skolerne skal være accountable i forhold til en lang række præstations- og læringsmål. Som mange andre offentlige ledere oplever folkeskoleledere i hidtil uset omfang at skulle tilpasse deres ledelse på baggrund af nogle ydre, resultatbaserede ledelsessystemer (Kristansen, 2019), hvor de skal stå på mål for skolens resultater over for den kommunale forvaltning. Bl.a. Biesta (2011) har beskrevet, hvorledes denne styring fører til, at skoler i dag i stigende grad drives ud fra administrative og økonomiske hensyn, alt imens de pædagogiske perspektiver udgrænses. Fra et britisk perspektiv har Gibbs (2018) beskrevet og analyseret samme udvikling og argumenteret for, at det neoliberale styringsregime, som uddannelsessystemet er

underlagt, har været med til at dehumanisere skolen med fatale konsekvenser for lærerne. I den sammenhæng er en af Gibbs' pointer, at der generelt har været for lidt kritik af denne udvikling, og at der har været for ringe fokus på, hvorledes der kan formuleres 'viable alternatives'. På trods af at kritikken er multipliceret, at der er stor interesse for den, og at den hermed lever, er der også en del indikationer på, at den afvæbnes og undermineres. Og man kunne her fristes til at spørge, om den affirmative kritik i den sammenhæng kan tænkes at udgøre et mere spiseligt alternativ til en mere fundamental kritik, og at den affirmative kritik således kan tænkes ind i en tilpasningsideologi?

Den tyske pædagogikprofessor, Dietrich Benner (2005), sonder mellem en henholdsvis affirmativ og ikke-affirmativ tilgang til pædagogik. En affirmativ pædagogik er en fortsættelse af det allerede eksisterende, og den har som udgangspunkt, at elever gennem undervisning i skolen skal gøres fremtidsparate ved at lære, hvad der er behov for i et kommende samfund.

Ifølge Benner (2005) er en affirmativ tilgang imidlertid problematisk, da den ikke i tilstrækkeligt omfang lærer eleverne at forholde sig kritisk og undersøgende til deres livsbetingelser. Og netop den kritiske og undersøgende tilgang er idealet i den ikke-affirmative dannelses tilgang, hvor pointen er, at eksisterende viden, traditioner, idealer og værdier anerkendes – de affirmeres bare ikke (se også Szulevicz, 2019).

Hvis vi vender tilbage til diskussionen om folkeskoleledere er det interessant, at Uljens & Ulimaki (2017), som er inspireret af Benner, har udviklet en såkaldt ikke-affirmativ forståelse af curriculumstudier, didaktik og pædagogisk ledelse. Ifølge Uljens & Ulimaki vil der altid være risiko for, at en given realitet (eksempelvis skærpede lærings- og præstationsmål) accepteres ukritisk, og at målene ikke knyttes til spørgsmål vedrørende skolens

formål. Uljens & Ulimaki fremfører en ikke-affirmativ tilgang til pædagogisk ledelse, som insisterer på en anderledes normativ tilgang, som kritisk forholder sig til de pædagogiske og normative implikationer af arbejdet med skærpede lærings- og præstationsmål.

Benners ikke-affirmative tilgang skal ikke ses som en modsætning til begrebet om affirmativ kritik. Tværtimod er de på mange måder beslægtede perspektiver. Men semantisk er der naturligvis en ikke uvæsentlig forskel, hvor det mere oppositionelle og ikke-affirmative gøres til idealet i Benners samt Uljens & Ulimakis tilgange.

Endeligt kan begrebet om affirmativ kritik anvendes til at lægge fast, at en negerende kritik ikke behøver at være negativ i ordets mere hverdagslige betydning. Kritikken kan ligeså vel være ikke-affirmativ i den forstand, at præmisserne for det, som kritiseres, ikke bekræftes eller affirmeres.

En kontrol af kritikken

I samtalen stilles det interessante spørgsmål, om den eskalerende evalueringskultur er blevet emblematiske for kritikens tidsalder, og om det er kritik eller kapitalisme (eller begge dele på samme tid), at vi hele tiden skal evaluere os selv og hinanden. Markedet er installeret som kritisk instans og alt underkastes kritiske markedsmekanismer, hvad enten det er evaluering af undervisning eller udbuddet af en ny radiostation. Økonomisk og kritisk rationalitet går hånd i hånd. Men forholdet mellem den kritiske og økonomiske rationalitet udstiller samtidig nogle af paradokserne i kritikbegrebet – og måske særligt også de paradokser, som følger med, når der tales om affirmativ kritik. Det kan umiddelbart være vanskeligt at se, at det handler om kritisk evaluering, når spørgsmålet går på, "...om uddannelsesinstitutionerne lever op til det, man kunne forvente og producerer værditilvækst.". Handler det ikke snarere (eller udelukkende) om, hvorvidt institutionerne

kan affirmere nogle på forhånd opstillede mål og nøgleværdier? Når disse måltal og nøgleværdier udspringer af en velfærdssektor under pres af øget dokumentationskrav, pressede økonomier, øget politisk styring, omprioriteringsbidrag osv., kan det umiddelbart være vanskeligt at se, hvad det har med kritik at gøre. Der er vel snarere tale om nogle systemaffirmative ledelses- og magttechnologier, som har til opgave at kontrollere velfærdsinstitutionerne. Og det er vanskeligt at se, hvad det skulle have at gøre med, at der på den måde "... forudsættes og fastholdes også en konstant kritisk videreudvikling." Det er klart, at evalueringer indeholder en kritisk stillingtagen til det evaluerede indhold. Men som evalueringskulturen har udviklet sig, ligner det første og fremmest en stærkt rammesat og kontrolleret kritik, som foregår på nogle helt særlige præmisser (Lorenz, 2012).

Kritik som etisk fordring?

Samtalen afsluttes med at sætte fokus på, hvordan kritik også kan forstås som en dyd når man læser kritik via Butlers (2004) fokus på selvformation, hvilket sammenholdes med Haraway's begreb om at være responsible. At man skal kunne være åben over for at lade sig forstyrre i sine forforståelser og forståelser af verden og sig selv. Man kan her videre stille spørgsmålet om det er muligt at forstå affirmativ kritik som en etisk fordring og udfordring? Med inspiration fra Deleuze opererer Braidotti (2013) med et begreb om nomadisk etik, der sætter fokus på relation, praksis og kompleksitet. Braidotti skriver i sin artikel, 'Nomadic Ethics' (2013);

"The praxis of affirmative ethics actualises virtual possibilities and therefore constructs possible futures starting from here and now. This constructive approach transforms the negative conditions of the present into productive preconditions for affirmative practice" (s. 343).

Man kan tale om en ganske anderledes forståelse af etik, som infiltreret i kritik og praksis,

og som har klare sammenhænge med beskrivelsen af affirmativ kritik. Det kunne være interessant yderligere at udbyde forbindelserne imellem affirmativ etik og kritik i praksis.

Litteratur

- Ahmed, S. (2010). *The Promise of Happiness*. Durham, NC: Duke UP.
- Benner, D. (2005). *Tekster til dannelsesfilosofi – mellem etik, pædagogik og politik*. Aarhus: Klim.
- Biesta, G. (2011). *God uddannelse i målingens tidsalder – etik, politik, demokrati*. Aarhus: Forlaget Klim.
- Braidotti, R. (2013) *Nomadic Ethics*. *Deleuze Studies*, 7 (3).
- Brinkmann, S. (2014). *Stå fast – et opgør med tidens udviklingstvang*. København: Gyldendal Business.
- Felski, R. (2015). *The limits of critique*. Chicago: Chicago University Press.
- Gibbs, S. (2018). *The immorality of education: A position paper for educational psychologists*. *Educational & Child Psychology*, 35 (3), 86-96.
- Kristiansen, M. B. (2019). *Resultatbaseret ledelse i den offentlige sektor*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lorenz, C. (2012). *If you're so smart, why are you under surveillance? Universities, neoliberalism, and new public management*. *Critical Inquiry*, 38 (3), 599-629.
- Lykke, N. (2019). *Ny feminisme II: intersektionalitet, materialitet og kritikken af tokønssystemet*. I: B. Eriksson & B. Schiermer (red.). *Ny Kulturteori*, 549-578. København: Hans Reitzels Forlag.
- Szulevicz, T. (2019) *En ikke-affirmativ pædagogisk psykologi*. *Nordiske Udkast*.
- Teo, T. (2011). *The critique of psychology: From Kant to postcolonial theory*. New York, NY: Springer
- Uljens, M. & Ylimaki, R.M. (2017). *Non-affirmative Theory of Education as a Foundation for Curriculum Studies, Didaktik and Educational Leadership*. Springer
- Vassallo, S. (2017). *Critical Educational Psychology*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Willig, R. (2016). *Afvæbnet kritik: om flexismens små doser af arsenik*. København: Hans Reitzels Forlag.

Sverre Raffnsøe, Dorthe Staunæs og Mads Bank

Hvad er affirmativ kritik? En respons på responsen

Let America be America again.
Let it be the dream it used to be.
Let it be the pioneer on the plain
Seeking a home where he himself is free.

(America never was America to me.)

Let America be the dream the dreamers
dreamed—
Let it be that great strong land of love
Where never kings connive nor tyrants
scheme
That any man be crushed by one above.

(It never was America to me.)

[...]

O, yes,
I say it plain,
America never was America to me,
And yet I swear this oath—
America will be!

[...]

(Langston Hughes 1936//1995)

Tak for muligheden for mere dialog end blot vores interne trepersoners samtale.

Nogle af de spørgsmål, der rejses her i responsen, som vi hører det, at gøre med hvordan vi hver især opfatter betydningen af de ord og begreber, vi bruger i samtalen. Og med den måde, ordene varierer og transformeres i relation til den kontekst, hvori de anvendes og de teoretiske bagkataloger, der sætter dem i sving. Der er eksempelvis nogle andre måder at forstå distinktionerne ‘positiv/negativ’ kritik på i en hverdags-forståelse (hvor det måske bare betyder godt eller skidt, enig eller uenig) og så de måder begreber om positiv/negativ kritik bruges på i forskellige dele af de filosofisk informerede kritik-traditioner. At tale om ‘kritik’, ‘politik’ og ‘etik’ med henholdsvis Løgstrup og Hegel som baggrundstenor bringer noget indbyrdes forskelligt på banen. Ligesom betydningen af disse tre ord skifter, når de læses igennem Deleuze eller Derrida, Barad eller Black Feminism. Man kan heller ikke slutte sig til, at ordet ‘affirmativ’ har den samme betydning uafhængigt af tid, rum og stoflighed, teori eller kosmologi. ‘Affirmativ’ betyder aktiv og produktiv, når der abonneres på tilgange som poststrukturalisme, postkolonialisme, feministisk ny-materialisme og

posthumanisme eller i QTBIPOC¹-litteratur og –aktivisme. Trods de samme stavelser er det ‘affirmativ’ ulig det ‘affirmativ’, der har re-aktiviteten som grundelement og er støbt ind et begreb om affirmativ pædagogik (hvor børn og unge skal vide og kunne det, som *bekræfter en fortsættelse af det bestående*), og dermed også ulige det ‘ikke-affirmative’ i ikke-affirmativ pædagogik (hvor børn og unge skal lære *kritisk* at undersøge og reflektere over deres livsmuligheder). Mens affirmativ og ikke-affirmativ pædagogik tager udgangspunkt i en eksisterende opbyggelig dannelsesstradition, som de forholder sig reaktivt til, idet de bygger på, viderefører og bringer denne i anvendelse, søger den affirmative kritik tværtimod yderligere at genåbne, reproblematisere og genudfordre det kendte og vedtagne.

At tekst er kontekstualiseret og at det er den ‘Andens øre’, der oversætter og transformerer betydninger er naturligvis ikke en ny pointe, men samtalsens præmis (Derrida 1985). Vi vil alligevel gå nogle af samtalsens nøgleord efter i sømmene og forsøge at give dem en ekstra forklaring med, for måske at blive hørt på anden vis, når vi nu med én tunge vil gentage, understrege og udfolde samtalsens hovedpointer om, hvad ‘affirmativ kritik’ og ‘negativ kritik’ kan være.

Risiko for dikotomisering

Indledningsvis roser responsen os for at have fastholdt og fremhævet en “nuancering og multiplicering af kritikbegrebet”, der er “væsentlig”, i og med at den viser, hvordan “kritikken lever” på “forskellige niveauer og i forskellige kontekster”. Eftersom det har været et vigtigt anliggende i vores samtale at påpege og artikulere kritikens allestedsnærvær og mangfoldighed, er vi glade for den anerkendelse. I markerer dog også at en sådan nuancering og

multiplicering risikerer at resultere i en “udvanding” af kritikken – hvilket bestemt ikke har været vores intention. I påpeger samtidig – og umiddelbart paradoksalt – en modsatrettet tendens, at der er en risiko for dikotomisering af kritikken, fordi der bag kritikens udbredelse kan gemme sig en dæmonisering af de kritikformer, som ikke opleves som konstruktive eller affirmative.

Vi læser jeres pointe som, at vi med det van-te øres positivt og normativt ladede begreber om ‘affirmativ’ eller ‘konstruktiv’ kritik nemt får skabt nogle dikotomier, hvor det affirmatives modsætning hurtigt bliver det negative eller bagstræberiske” (p.).

Vi er enige med jer i, at en sådan risiko for en dikotomisering af kritikken eksisterer. I hvert fald hvis I sigter til common sense forståelser, hvor der kan være tendens til at forestille sig, at en kritik, der karakteriseres som negativ, per definition må være dårlig, og at en kritik, der betegnes som affirmativ (eller konstruktiv) modsat må være god. Der kan også, igen i en common sense forståelse, være en tendens til at mene/tro, at affirmativ og negativ kritik udgør to forskellige former for kritik, der er grundlæggende forskellige og adskiller sig skarpt fra hinanden. Vi er derfor også enige i, at man må undgå at falde i den fælde som en dikotomisk adskillelse af kritikken er. Det er en grundlæggende pointe i vores samtale. Og i den litteratur, som vores samtale og vores pointer referer til og bygger på.

Derfor bruger vi også i samtalen en del energi på at understrege, at forskellen mellem forskellige kritikformer ikke må tænkes dikotomisk eller indenfor en sådan klar polarisering og et sådant klart værdihierarki. Vi gør også en del ud af at understrege, at den negativ kritik ikke er at forstå som lig med det forkastelige eller bagstræberiske. Affirmativ kritik kan heller ikke forstås som en lalleglad accept af det, man konfronteres med eller som et forsøg på at ‘få det bedste ud af det’, en ‘grusom opti-misme’ (Berlant 2011).

1 QTBIPOC: Queer, Trans, Black, Indigenous, People of Color.

Vi antager derfor, at den ‘risiko for en dikotomisering af kritikformer’, i højere grad er en generel bekymring, I deler med os, og ikke så meget en kritik (!), der retter sig mod vores samtale.

Lad os for at gøre vores forståelse helt tydeligt, starte med at anskueliggøre, hvilke former en affirmativ kritik kan tage og give nogle eksempler på affirmativ kritik, for derefter at vende tilbage til diskussionen af dikotomisk forståelse af kritik.

Affirmativ kritik og negativ kritik

Adjektiverne “affirmativ” og “negativ” *”karakteriserer jo ikke vores forhold til eller bedømmelse af kritikken”*, som vi skriver side 46. Følgelig er der heller “ikke tale om, at vi mener, at *negativ kritik er dårlig kritik*, mens *affirmativ kritik er god kritik*. Adjektivet beskriver derimod *kritikkens form og det forhold til omverdenen, som kritikken selv etablerer*” (p. 46).

Selvom adjektiverne karakteriserer kritikens form og forhold til den omverden, som den kritiserer, fremhæver vi samtidig, at dette heller ikke i sig selv indebærer en bestemt eller entydig værditilskrivning af den omverden eller genstand, som kritiseres. Den affirmative kritik affirmerer, men konfirmerer ikke. Den bekræfter, men stadfæster ikke. Den følger *noget* i det, som den kritiserer, på vej, men der er ikke tale om at bekræfte eller dømme *en bloc* eller *tout court*. Der er ikke tale om, at kritikken affirmerer, at genstanden i sig selv eller allerede i sin eksisterende form er fin eller god. Ej heller at kritikken søger at finde, fremhæve og bekræfte det i omverdenen, som allerede er godt og tilstrækkeligt.

Som vi også fremhæver i samtalen, godkender den affirmative kritik netop ikke “de faktiske tilstande, eller de aktuelle begivenheder”, men understreger “fremfor *fakticiteten og aktualiteten*” i stedet “*virtualiteten*” i dem: dvs. den kraft der gør sig gældende igennem dem (p. 48). I den affirmative kritik er man således netop ikke ‘positiv’, for så vidt som

man bekræfter den positivt givne tilstand i det, som man bedømmer. Dette “noget”, som man aktiverer og polerer op gennem en affirmative kritik, er i stedet et overskud i genstanden, der kritiseres.,

Den affirmative kritik er altså en affirmativ og produktiv aktivitet, for så vidt som den fokuserer på, intensiverer, potentialiserer bevægelser, der allerede er i svang i det undersøgte, og er loyal over for dem. Den er derimod ikke loyal overfor den eksisterende praksis eller de eksisterende tilstande i det, som kritikken forholder sig til. Den lægger tværtimod en negativ distance til den eksisterende praksis og de eksisterende tilstande, forsåvidt som den fastholder og peger på en negativitet, en uindløsthed og en utilstrækkelighed i dem. Man accentuerer netop, hvordan (og i hvilke henseender) det eksisterende, som man undersøger og kritiserer, i dets umiddelbart aktuelle og givne form er *utilstrækkeligt*.

Derfor gør vi i samtalen også en del ud af at påpege, hvorledes en affirmativ kritik ‘*bejaer*’ eller *bekræfter en negativitet og en uhjemlighed* i de dele af vores praksis, som den undersøger: netop det forhold at vi ikke bare kan høre hjemme i og finde vores plads indenfor allerede eksisterende sammenhænge, at de indeholder noget utilstrækkeligt og uforløst, måske endda noget truende, der hjemsøger os og som bevirker, at det forekommer nødvendigt at bryde op, fokusere på, hvordan det er muligt at bevæge sig videre, ud over det givne, i håb om måske at finde et ‘sted’, hvor man kan føle sig lidt mere ‘hjemme’ eller mindre upriviligeret.

Sokratisk affirmation af en udfordring

Kritik handler således ikke bare om det der er, men om at accentuere det, der kan blive. Allerede den sokratiske ironi kan forstås som en tidlig form for affirmativ kritik (Raffnsøe 2015: 52). Når Sokrates forsøger at åbne for afprøvende, kritiske, eksistentielle samtaler, tager han afsæt i en grundlæggende eksisten-

tiel ironi. Det er en erfaring af, at han selv og alle, han møder, er prætentive væsener, der med deres eksistens og handlinger fremstiller sig selv på særlige måder, der samtidigt rejser spørgsmål til hele deres eksistens. Når Sokrates taler med nogen, der mener at være, foregiver at være eller hævder at være: eksempelvis en god lærer, læge eller tænker, så åbner der sig for Sokrates mulighed for at stille spørgsmålet om hvad hans samtalepartner er i færd med at forpligte sig på. Evner denne person i sin praksis at leve op til den virtualitet eller potentialitet, som det indebærer at være en (rigtig eller en god) lærer, læge eller tænker. Den affirmative kritik, kan altså ses som en bekræftelse af, at en sådan ikke umiddelbart indløst og udfordrende virtualitet udgør en nærværende og vedvarende irreducibel udfordring til det værende og til eksisterende praksisser. Måske oven i købet en udfordring, som ingen helt og fuldt lever op til.

Kirkegaards affirmativ ironisk-kritiske attitude

Når pseudonymet Johannes Climacus i Kirkegaards *Afsluttende uvidenskabeligt Efter-skrift til De filosofiske Smuler* beskriver sin omvendning til en affirmativ ironisk-kritisk attitude, understreger han ligeledes, hvorledes den affirmative kritik ikke er beroligende og bekræftende, men tværtimod krævende, i den forstand at den lægger et yderligere uindhentligt og eksistentielt udfordrende lag til den eksisterende sociale udvikling. Efter indledningsvist at have gjort status over sit eget liv på et tidspunkt, hvor han har været student i en snes år, ved at sammenligne sin egen eksistens med en række af menneskehedens velgørere, der på samme tidspunkt i deres liv allerede havde bygget jernbaner og broer, leveret sammenfattende overblik over den eksisterende viden eller præsteret videnskabelige nybrud, må han i første omgang erkende sin egen uformåenhed og utilstrækkelighed. I samme øjeblik opdager

han muligheden for og nødvendigheden af en affirmativ kritik som en selvstændig eksistentiel dimension og en vigtig opgave i forhold til netop alle disse positive, beroligende og forbedrende bidrag:

Da farer pludseligen denne Tanke gennem min Sjæl: Du maa gjøre Noget, men da det for Dine indskrænkede Evner vil være umuligt at gjøre Noget lettere end det er blevet, saa maa Du med samme menneskekjærlige Begeistring som de Andre paatage Dig at gjøre Noget sværere. Dette Indfald behagede mig overordentligt, det smigrede mig tillige med at jeg trods Nogen vilde ved min Stræben blive elsket og agtet af hele Menigheden. Naar nemlig Alle forene sig om paa alle Maader at gjøre Alt lettere, saa bliver der kun een Fare mulig, den nemlig, at Letheden blev saa stor, at den blev altfor let; saa bliver der kun eet Savn tilbage, om end endnu ikke følt, naar man vil savne Vanskeligheden (Kierkegaard 1962: 155).

Selvom en “vedholdende insisteren på en affirmativ kritik” er åbenbar hos alle de her nævnte, fører den således åbenlyst ikke til en “afvæbning af kritikken, ligesom “en sådan insisteren” kun yderst vanskeligt “vil kunne tolkes som en form for positivitetstyran”, hvor kritikken “forpligtes på at fremhæve, det positive, bevaringsværdige eller konstruktive i det, der skal kritiseres” (p. 3). At insistere på en affirmativ kritik, fører åbenlyst heller ikke til en “afvæbnet, pragmatisk og opportunistisk kritik”, der let og relativt ubemærket kan omvendes til en “magt- og ledelsesteknologi, hvor kritikken afvæbnes gennem skueprocesser?” (p. 3).

Vores pointe er, at affirmativ kritik ikke er radikalt affirmativ. Men radikalt og gentagent kritisk. Den er aktiv. Ikke re-aktiv. Den er ikke konstruktiv. Men radikalt re-konstruktiv.

Et mere spiseligt alternativ til en mere fundamental kritik?

Når I, mod slutningen af jeres respons “lidt frækt fristes til at spørge, om den affirmative kritik” “kan tænkes at udgøre et mere spiseligt alternativ til en mere fundamental kritik”, er

der således et klart svar til dette spørgsmål: Det er nej! En affirmativ kritik indebærer snarere en radikaliserende af kritik.

Selvom det fælles adjektiv "affirmativ" kan lokke nogle læsere på vildveje, er der en verden til forskel på vores forståelse af affirmativ kritik og den forestilling om "affirmativ pædagogik", som I med Dietrich Benner ikke alene skitserer og kritiserer, men også spekulerer på, om vi måske kunne applaudere. En sådan affirmativ pædagogik beskriver I som "en fortsættelse af det allerede eksisterende", der "gennem undervisning i skolen skal" gøre eleverne "fremtidsparate" ved at lære dem, "hvad der er behov for i et kommende samfund" (p. 56). I den affirmative kritik, sådan som vi beskriver den i samtalen og i vores øvrige teoretiske og praktiske arbejde, er det netop en grundbestræbelse at "forholde sig kritisk og undersøgende til" de givne "livsbetingelser", sådan som I også efterlyser det, i stedet for bare at acceptere dem.

En affirmativ kritik kan således ikke siges at være dobbelt-affirmativ i betydningen dobbelt-positiv, sådan som (i hvert fald dele af) jeres replik tenderer til at mene. Den tager ikke det gældende for givet, for derefter at bekræfte det.

For lige at skære det helt ud i pap: En affirmativ kritik affirmerer *noget i det*, som den kritiserer, men den konfirmerer *ikke noget i sig selv positivt givet*, noget der allerede er aktuelt eller givet i det, som den bedømmer. Den bekræfter ikke en bestemt allerede kendt nutid eller (bestemt forestillet) fremtid. Den affirmative kritik sætter fokus på en kraft og virtualitet, der gennemløber såvel fortid, nutid og fremtid. Dermed understreger en affirmativ kritik et selvstændigt og et irreducibelt eksistensregister. På den måde er den affirmative kritik en 'manøvre', der bekræfter en bevidst usamtidighed. Noget der er 'out of joint'. En usamtidig tid, der som Hamlets samtid i Shakespeares drama hjemses af noget (Derrida 1993). Det er en tid, som er mærkbart lidt skæv i forhold

til det, der allerede er og som umiddelbart gør sig gældende. Den affirmative kritik fremhæver, at det (og den tid), der kritiseres, ikke er i stand til at lukke sig om sig selv, men peger videre og ud over sig selv.

Let America Be America Again

I mens vi skriver denne tekst, og efter mordet på den afrikansk-amerikanske mand, George Floyd demonstrerer millioner af mennesker under kampråbet *Black Lives Matter* i Europa og USA mod racisme og politivold i især USA men også i det Europa, der gennem den transatlantiske slavehandel, kapitalisme og Man's project (Wynter 2006) er nært knyttet til sortes lidelser og død på begge sider af Atlanten og i et planetært perspektiv. Vrede er protesternes brændstof, men deri ligger også håbet om, at det kunne være anderledes (Lorde 1984/2007). Denne kritik ræsonnerer med den form for ikke-positiverende og 'out of joint' kritik, som den ligeledes afrikansk-amerikanske poet Langston Huges udfolder i det digt, vi indledte med, *Let America Be America Again*, særligt fremtrædende i linjerne: "O, yes, I say it plain, America never was America to me, And yet I swear this oath – America will be!". Når Huges fremskriver "America", bekræfter han "The land that never has been yet", men han bekræfter dermed hverken et engang eksisterende Amerika eller en bestemt forestilling om et fremtidigt Amerika. I kraft af, igennem og på trods af sin desillusion over Amerika, bekræftede han en virtualitet i Amerika, med de udfordringer det indebærer i forhold til det eksisterende USA. Det er således en kritik, der tillader sig at gøre mere end at sige nej og mere end blot at være reaktiv. Den tillader sig at drømme.

Denne form for kritik er ikke gratis. Den har omkostninger. Det ser vi den vold, der slår tilbage. I såvel fysisk som symbolsk forstand.

Sokrates' affirmative kritik af forholdene i den græske bystat viste sig også at være så udfordrende og så lidet bekræftende for hans

medborgere, at de endte med at idømme ham døden ved skarntydesaft for undergravende virksomhed i forhold til bystaten, dens ungdom og normer.

Også Kierkegaards affirmative kritik mandede, især i den sidste fase af hans liv ud i en vedholdende og kompromisløs kamp mod den danske folkekirke og dens stab. Igennem denne kamp gjorde han ikke alene livet hårdere for folkekirken og dens pastorer, der først og fremmest troede på deres embede og den sikkerhed, det gav dem, ved at kritisere dem for at formidle en sentimental levebrøds-kristendom, der ikke levede op til det nye testamente; han sled også i vid udstrækning sig selv op og endte med at isolere sig fra det øvrige samfund. Som vi også allerede understreger i samtalen, er affirmativ kritik ikke positiv. Den er heller ikke nødvendigvis produktiv; og den er som sagt ikke gratis, men har altid en pris.

Kritik af dikotomisering og dikotomisk kritik

Af jeres replik fremgår det ikke helt klart, hvad I forstår ved dikotomisering og hvad der mere specifikt er problemet ved den. Eftersom termen viser tilbage til det græske 'dichotomia' (sammensat af '*temno*' 'jeg skærer' og '*dicha*' 'i to'), betegner dikotomi sædvanligvis en 'todeling', hvori man opdeler et begreb eller det, som begrebet betegner, i to adskilte enheder. Umiddelbart fremstår en sådan todeling allerede i den antikke filosofi og specielt hos Platon som en af de centrale veje til erkendelse. Som en central form blandt andre former for opdeling (*dihairesis*) af begreber, arter eller kategorier i mindre enheder (også fordi den er den enkleste opdeling) kan en sådan todeling tillade, at man danner sig overblik over begreber, samt deres forhold og forskel til hinanden.

Problematiske bliver sådanne todelinger først, idet det, der umiddelbart er en skelnen mellem forskellige kategorier, reificeres og forstås som en adskillelse mellem to grundlæg-

gende forskellige og uforenelige ontologiske ordner eller riger. En dikotomisk adskillelse, der ofte opfølges af en valorisering og en moralsk fordømmelse, for så vidt som den ontologiske slugt forstås som en adskillelse mellem, hvad der er godt og ret på den ene side og hvad der er forkert og bør undgås på den anden side.

Grundlæggende konciperer vi – både i samtalen og mere generelt – ikke forskellen mellem affirmativ og negativ kritik som en ontologisk forskel eller slugt mellem to adskilte og uforenelige former for væren eller væremåder. Vi konciperer den heller ikke som en moralsk forskel mellem en god og rigtig form for kritik på den ene side og en skidt eller ond form for kritik på den anden side. Snarere handler det om at være re-aktiv eller aktiv i sin kritikpraksis.

For os at se er forskellen mellem negativ og affirmativ kritik et valg mellem to veje man kan gå, mellem to forskellige måder at forholde sig på, når man etablerer et forhold til, og søger at bedømme den verden, man møder. Hvor man i den affirmative kritik som beskrevet bekræfter noget i det, som man kritiserer, lokaliserer man i den negative kritik noget i kritikens genstand, som man melder fra i forhold til og ikke ønsker at forpligte sig på.

Selvom de to kritiske måder at forholde sig på således er forskellige, udgør de imidlertid hverken kontrære eller kontradiktoriske modsætninger, altså modsætninger der alene er uforenelige, men også udelukker hinanden. Som vi gjorde et større nummer ud af i samtalen, indeholder en affirmativ kritik et afgørende negativt element. Når den bekræfter virtualiteten i det bedømte, bekræfter den affirmative kritik en allerede eksisterende ikke-positivitet eller negativitet i dette. Samtidig indeholder den et yderligere element af negativitet, i og med at den søger at overbyde det kritiserede ved at undersøge og afsøge, hvorledes det kan vise sig at pege ud over sig selv, videre i forskellige retninger.

Ved nøjere eftersyn indeholder den negative kritik modsat et afgørende affirmativt element. Negativ kritik er faktisk ikke rendyrket negativitet. For det første er negativ kritik aldrig altomfattende og altindbefattende. Negativ kritik lader altid dele af det kritiserede relativt utematiseret eller uanfægtet; og dermed bekræfter det samtidig implicit dette. For det andet og endnu vigtigere: En konkret negativ kritik sættes altid i værk af en konkret eksistens; og denne er eksplicit eller implicit altid allerede i færd med at bekræfte og hævde sig selv i de domme, som den fælder. I den negative kritik affirmerer den dømmende altså sin egen eksistens i forhold til omverdenen, omend sædvanligvis indirekte.

Man kunne parafasere Kant og sige, at en affirmativ kritik, der ikke vil være sig sin negativitet bevidst, ender med at blive blind, positivt naiv og ukritisk. Derimod ender en negativ kritik, der ikke vil være sin affirmativitet bekendt, med at blive tom og dum (Kant 1781/1976: A51/B75f).

Litteratur

- Berlant, L. (2011): *Cruel Optimism*. Durham & London: Duke University Press.
- Derrida, J. (1985). *The Ear of the Other. Orotobiography, Transference and Translation. Texts and discussion with Jacques Derrida*. New York: Schocken Book.
- Derrida, J. (1993): *Spectres de Marx*. Paris: Galilée.
- Hughes, L. (1936/1995). *The collected poems of Langston Hughes*. Vintage Classics.
- Irvine, W. B. (2009): *A Guide to the Good Life. The Ancient Art of Stoic Joy*. Oxford: Oxford University Press.
- Kant, I. (1781/1976): *Kritik der reinen Vernunft I*, in *Werkausgabe*, Band III. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Kierkegaard, S. (1962): *Afsluttende uvidenskabeligt Efterskrift. Første halvbind*. In *Samlede Værker*, bind 9, udgivet af Anders B. Drachmann, Johan L. Heiberg, Hans O. Lange og Peter Rohede. København: Gyldendal.
- Lorde, A. (1984/2007). *Sister Outsider. Essays and Speeches by Audre Lorde*. Berkeley: Crossing Press.
- Plato: *The Statesman*, in *Plato in Twelve Volumes VIII*. Cambridge & London: Loeb.
- Raffnsøe, S. (2017): "What is Critique? Critical Turns in the Age of Criticism", *Outlines – Critical Practice Studies*, vol 18, No. 1: 28-60.
- Wynter, S. (2006). On How We Mistook the Map for the Territory, and Re-imprisoned Ourselves in Our Unbearable Wrongness of Being of Dèsetre. Black Studies towards the Human Project. In L. R. Gordon & J. A. Gordon (Eds.), *Not Only the Master's Tool. African-American Studies in Theory and Practice*. Boulder London: Paradigm Publishers.